

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 56
Godina XXVIII
Novembar, 2023.
[str. 277-282]

© Monos 2023

Kako su djeca u selu Piskavica kod Gračanice nekad sebi pravila igračke (bilješka)

Izet Spahić

U ovom radu autor po svom sjećanju bilježi neke zanimljive detalje o tradicionalnim dječjim igrama na selu (čobanske igre), tu negdje do šezdesetih godina. Autor ne opisuje detalje pojedinih igara, već se više zanima za materijale i način izrade igračaka (rekvizita) koje su se koristile u tim igrama. U izradi igračaka dječjim rukama od materijala u prirodi, djeca su, osim igre kao socijalne kategorije, sticala i određene vještine koje su im dobro došle u psihofizičkom razvoju.

Ključne riječi: čobanske igre, izrada igračaka, Piskavica

U prošlosti u Bosni kao i u mnogim drugim dijelovima svijeta, djeca su se igrala raznim igrama i igračkama koje su često bile jednostavne, ali su pružale mnogo zabave i učenja. U tom obliku prenosile su se iz generacije u generaciju. Uključivale su jednostavne materijale, mogle su se igrati bilo gdje i bez potrebe za posebnom opremom. U tom smislu posebno su interesantne čobanske igre, od kojih su mnoge već skoro potpuno zaboravljene.

Da bi se shvatilo kako su djeca učila igre, ovdje ćemo opisati način izrade igrački i dječje igre u Piskavici negdje do šezdesetih godina prošlog stoljeća.¹ U tim vremenima djeca nisu imala gotovo nikakve igračke. Prava rijetkost da je neko dijete dobilo na vašaru drvenog konjića, pišču, limenog ho-rošćića sa piskom i slično.

U savršenoj podjeli rada u seoskoj porodici dijete je imalo osnovni zadatak—čuvanje sitne pa krupne stoke. Uz užinu koju je nosilo sa sobom, svako čobanče imalo je u

¹ Autor se zahvaljuje svom školskom drugu Omeru Hamziću, uredniku ovog časopisa, koji je stilski sredio i redigovao ovaj tekst, uni-jevši u njega i neke dopune iz svog sjećanja.

torbi nož. Najčešće je služio djeci „kod goveda“ – čobanima za odsijecanje i izradu „pruta u živici“ (elastičnog štapa, obično ljeskovog), za gonjenje stoke ili kažnjavanje nekog „neposlušnog grla“. Nož je služio i za izradu raznih igračaka od drveta. Potpisnik ovih redova se sjeća da su djeca obično zajedno čuvala ovce na zajedničkim ispašama–u Piskavici na Golom Brdu, Ćoričkom potoku, Prolomu.

Uz čuvanje stoke, pogotovo za lijepih ljetnih dana, pored brige da stoka ne ode u „zijan“ (štetu), nalazilo se vremena i za razne čobanske igre. U tim igrama uglavnom su se koristile igračke, izrađivane na licu mjesta, prilagođavane vremenu i mjestu. U proljeće, na primjer kada je počinjala da lista vrba pravljen su pištaljke, jer se znalo da se tada kora lako odvaja od grane.

Sva djeca su znala zviždati na prste, oponašati zov sove, svirati na stabljiku maslačka, svirati na list kukuruza i cvijet jagorčevine, kao i na baturu (stabljiku) od luka. U proljeće, kad je listala ljeska, od njene kore, pravljen su trube koje su se zvale borije. Taj muzički instrument koji je oponašao zvuk roga, dužine pola do metar i po, mogao se napraviti samo u vrijeme listanja ljeske i nikad više, jer se samo tada mogla kora odvojiti od ljeskovog štapa.

Sa listanjem bukove šume lišće je bilo tako ugodno kiselo da se jelo sa zadovoljstvom. Takođe je bila poslastica medena rosa sa lista hrasta i cvijet od drače (bagrema). Pri dozrijevanju kukuruza na vatri su pečeni pečenjci (obično ukradeni u obližnjoj njivi). Takođe su, u jesen, bundave sa tvrdom korom polovljene, čišćene od sjemenki i pečene u vatri naloženoj na njih. Bile su vrlo slatke i ukusne. Na sličan način pripremao se i krompir „zapretan“ u vatri na livadi.

Divlje jagode su bile posebna poslastica. Na dugu slamku je pravljen nadjev. Ako bi se trebalo nabrati da se ponese kući, onda

bi se nožem pravila posudica od mlade borove kore koja se zvala kúzô. Pripremila bi se kora veličine lista papira i drvena drška zaoštrena na jednoj strani. Kora bi se prisavila na užoj strani i probila na četiri čoška, te bi se dobio praktičan sud za jagode od pola kilograma.

Kad bi paprat narasla i očvrsla, od stabla „papratike“ su pravljen kuke koje su dječaci zvali volovi. Čitav dan se igralo, jer je dječak koji je imao dobru kuku sjedio u hladovini, a ostali su tragali za boljim „volom“. Na istom principu pravljeni su i volovi („volići“) od borovih grančica, uključujući i malu volovsku zapregu (kolica), za koja su točkovi pravljeni od borove kore.

Od mladih kukuruznih stabljika su pravljeni vodenički točkovi za male „potočare“ za kišnih dana na prokopanim jarkovima po njivama ili malim vodotocima kraj seoskih puteva i livada.. Stablo je služilo za tuljak, a lopatice su pravljen od tvrde kore, opet od iste stabljike. U zimskom periodu od osušenih stabljika kukuruza (klasure), pravile su se čak i gusle, na kojima se moglo „od prave“ zaguditi i zasvirati.

Osim borija od ljeskove kore, koje smo već spomenuli, ljeskovo drvo je bilo najpogodnije i za izradu još nekoliko popularnih igračaka, među kojima su bile najpoznatije: luk i strijela (umjesto mnogo tvrde drenovine, od koje su se izrađivali pravi lukovi i strijele), zatim palica i klis za igru „pale i klisa sličnu bezbolu (luk i strijela je bila opasna igračka. Tako je u Piskavici Musto Mehin, nenamjerno, pogodio strijelom u nos Omera Huseinova, i probio ga).

Igračka kreja ili kreštalica, pravo je malo dječje remek djelo od ljeskovine, pravljen nožem. Glavni dio igračke je drveni zupčanik koji se okretao u ruci na posebnoj dršci. Ustvari, okretanjem kompletne igračke (naprave), udarna elastična daščica u srcu igračke, udarajući po zupčaniku, proizvodi specifične treperave zvukove, slične kreštanju ptice kreje. Ritam krešta-

nja se ubrzavao ili usporavao u zavisnosti od brzine okretanja igračke u ruci. Kreštalicu nije mogao napraviti bilo ko, bez obzira kakav je nož imao. Trebalo je za to imati izvjesnog smisla. Oni dječaci (jer to su igračke za dječake) koji su izrađivali kreštalice, u pravilo, malo stariji, već su bili predodređeni za stolarski zanat, izradu drvenog oruđa za poljoprivredu itd.

Za osvježanje tokom vrućih ljetnih dana dječaci su pregrađivali potok krupnijim kamenjem i blatom i tako pravili manji ili veći bazen u kojem se ponekad moglo i zaplivati. Zvali su ga vajer za kupanje. Usljed pregrađivanja, u sušnim danima potok je nizovdno znao i presušiti. Pošto je to ugrožavalo napajanje stoke, domaćini su se znali i naljutiti, pa su ponekad i rušili te brane. Zato su se pravile rupe u brani kroz koje je šikljala voda, praveći male vodopade. Dovrtljiviji dječaci su na tim mjestima postavljali svoje male vodenice, što je bila posebna atrakcija.

Spomenut ću hvatanje golubova na konac na koji je se nadijevalo zrno žita, namijenjeno golubu koji je dolijetao iz prirode. Golubovi su se hvatali i ispod posebno pripremljene gajbice, pomoću klipića na po-tez sa kanapom.

Za takmičenja „skokovi uvis“ koristile su se obične grubo obrađene vrljike na zaravnjenom ulazu u njive koje su se postavljale između dva stuba sa udubljenjima iz kojih su se mogle lahko vaditi i ponovo vraćati u isti položaj. To je omogućavalo takmičarima da podešavaju visinu za preskok vrljike, podižu je ili spuštaju prema potrebi i uzrastu.

U kategoriji „atletike“ bila je i čobanska igra „Povlačenje klipa“, prilično jednostavna i bez posebnih rekvizita. Dovoljan je bio jači drveni klip u obliku palice, ne

duži od pola metra, koje se lahko mogao naći u svakoj većoj živici. Za igru su bila potrebna najmanje dva takmičara: sjednu na zemlju jedan naspram drugog, ispruže noge i sučele tabane, a onda sa obje ruke uhvate klip i na dati znak počnu „nadvlačenje“. Onaj ko svog protivnika podigne na noge (nadvuče) pobjednik je igre. Ako ima više zainteresovanih takmičara, u igru (nadvlačenje) ulazi sljedeći par. Takmičenje se nastavlja po kup sistemu, formira rang lista i na kraju proglašava pobjednik.

Ljuljanje na salandžaku je bila više zabava, nego igra.² Ljula se u ovom slučaju nije privezivala za granu od drveta ili neku odabranu gredu (ili plafon u nekoj prostoriji), konopcem ili štrikom, već je za ljuljanje služilo posebno odabrano grabovo drvo ili mlado stablo u obliku motke (u narodu: soha) debelo do osam centimetara, a dužine do pet metara (stub). Motka je na svom debljem kraju morala imati kuku (granu pod odgovarajućim uglom, izraslu iz te motke), koja se zakačala za pogodnu, malo isturenu granu nekog većeg stabla, najčešće jabuke ili kruške, i to na blago izdignutom terenu. Na donjem tanjem kraju motke prethodno se ekserima ili žicom pričvršivala poprečna palica za stajanje ili daščica za sjedenje na ljulji. Tek tako pripremljena motka sa kukom, zakačena za granu drveta zvala se salandžak. Zbog potrebnog alata koji djeca nisu mogla imati (sjekira, čekić, daska, ekseri i dr.), salandžak su, uglavnom, izrađivali i postavljali domaćini za zabavu svoje čeljadi. Na salandžaku su se obično ljuljala izraslija djeca, po jedno ili dvoje zajedno. Tu se obično čekalo na red... Modernim rječnikom rečeno, to je ljuljanje bilo sa puno adrenalina. Na jačim salandžacima, postavljenim na pogodnim mjestima pored seoskih sokaka,

2 Salandžak je riječ turskog porijekla koja se koristi za opisivanje viseće ležaljke, ljuljaške, njihaljke ili mreže. U Bosni i Hercegovini, riječ se koristi za opisivanje posebne vrste ljulje čobana na livadi, u obliku veće drvene kuke koja se zakači za granu većeg drveta

osim čobančadi, ljuljali su se i malo stariji momci i djevojke, koji su se u predvečerje za lijepog vremena tu okupljali radi ašikovanja i zabave. Na te zabave i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, podsjeća i pjesma, koju u posebnoj verziji pjeva Safet Isović „Pokraj Save bagrem drvo raste/ na drvetu slatka nano od zlata ljuljačka/ tu se ljulja i staro i mlado/ dođe reda, slatka nano na moga dragana/ Zaljulja se i dva i tri puta/ prekide se, slatka nano/ od zlata ljuljačka...“ Zabave su, očigledno, uvijek i imale istu svrhu i smisao iako su ljuljačke bile različite. No, možda je zaljubljenom pjesniku u ovom slučaju i obični salandžak bio „od zlata ljuljačka“.

U ljetnim mjesecima, na močvarnim glinovitim mjestima na livadi, najčešće bliže putu, rukama se vadilo glinovito blato koje je služilo za pravljenje raznih skulptura (najčešće ljudi i životinja), ali i kao materijal za dvije jako popularne igre. U prvoj se malo čvršća glina nabijala na vrh drvene elastične šipke (pruta), najčešće od ljeske, u vidu bombice veličine jajeta, koja se sa šipke jakom zamahom bacala, čak i preko brijega na više od 50 metara udaljenosti. Ličilo je to na male topuze od blata. Organizovana su i takmičenja u bacanju tih glinenih topuza, a češće i za prave „bitke“ između dvije „zaraćene“ strane. U drugom slučaju glina se koristila za pravljenje takozvanih topova. Uzimao bi se komad gline i oblikovao bi se kao manji ili veći kolač, najčešće veličine manjeg tanjira na kojem bi se u sredini izdubila rupa. Potom bi se tako oblikovan komad dizao u zrak i posebnom tehnikom bacao na ravno tlo (najčešće na prašnjavu cestu). Dobro izvedenim bacanjem bi se proizvodio prasak „topa“ koji bi oduševljavao okupljenu djecu. Tako oblikovane komade gline, sa više rupa, djeca su zvala parabelum. U zanosu igre, usljed praska i rasprskavanja „topa“, dešavalo se da komadić blata nekome upadne u oko,

što je u rjeđim slučajevima znalo izazvati i veće nevolje.

Ali bilo je i mnogo opasnijih igara i materijala koji su se koristili u igri. Stariji dječaci znali bi krišom doći do komadića karbida, eksplozivnog materijala koji se koristio u rudnicima za rudarske lampe zvane garabituše. Okupljali bi se na slobodnim merajama pored puta ili na seoskim raskrsnicama sa prokrijumčarenim karbitom. Izbušili bi rupu na većoj konzervi (najčešće od kilogram.), stavili bi u nju komadić karbita (lokalno garabit), na njega bi stavili konzervu, nogom je nabili u zemlju do tri centa, stavili prst na rupu da se proizvede dovoljno metana (CH_4), onda bi na rupu na konzervi prinijeli plamen na štapu. Čula bi se jaka eksplozija, a konzerva je letjela u zrak do petnaest metara. Proces se brzo ponavljao, sve dok ne bi nestalo garabita. To je bila vrlo opasna igra, pogotovo što se izvodila pred većim brojem radoznalih. Bio sam očevidac kada se Hasanica Brkić, sin rudara Mustafe, igrao pored ceste na merajki kod Mujagina Hana, sa drugarima. Ja sam prolazio iz Beguše kući. Predveče je Hasanica prošao pored moje kuće sa „polumjesecom“ na čelu, veličine dna konzerve. Dešavalo se da do eksplozije dođe sa zakašnjenjem. U ovom slučaju Hasanica je htio da skloni konzervu i ponovi punjenje, ali je nenadano došlo do eksplozije u kojoj je dobio konzervu u čelo. Za taj dan igra je bila završena.

Za dječije igre korištene su i neke biljke i njihovi plodovi. Tako su mlađi dječaci od cvijeća miloduh koji je u manjim žbunovima rastao gotovo pored svake kuće odsijecali deblje šuplje stabljike i od njih pravili „puške“. Funkcionisale su tako što bi se u usta uzimale drenove bobice, koje bi se „lansirale“ kroz te šuplje cjevčice, uperene u protivnika. Bilo je to „oružje“ s kojim su se vodili pravi mali ratovi. Cvijet miloduh stariji dječaci (momci) koristili su kao sredstvo pomoću kojeg su osvajali naklo-

nost djevojaka, posebno u muslimanskim sredinama u Bosni. Spomenut ću još tri cvijeta s kojim su se djeca za lijepih proljetnih i ljetnih dana nekad rado igrala i zabavljala: prvi je cvijet dragoljuba (margarita) od kojih su djevojčice, igrajući se na livadi pravile sebi vrlo simpatične nakite: mindušice, lančice oko vrata ili narukvice, a najljepši za oko bili su vjenčići koje su te male „kraljice“ stavljale sebi u kosu kao krunicu. Drugi je cvijet maslačak, od kojeg su dječaci, dok je u punom cvatu uzimali šuplju stabljiku i koristili je kao mali pisak (sviralicu). Da bi stabljika „prosvirala“, trebalo je malo majstorluka, pri podešavanju zraka koji se u nju „upuhuje“. Stabljika je u ustima svirača „proizvodila“ malo gorkast okus, ali je zato svirka bila prijatna za uho. Osim svirke, maslačak je bio pogodan za još dvije igrice. Kad se taj cvijet osuši, djeci koja tek što su prohodala služio je kao mala prirodna „puhaljka“ s koje se otpuhuju lagani i nježni cvjetni ostaci kao neko papere (u novije vrijeme to radi „hemija“, a puše se kroz plastične puhaljke). U drugom slučaju, malo stariji, maštovitiji dječaci, to su radili zamišljajući da „šišaju čovu“ kao frizeri. Osušene cvjetove maslačka sa tim malim bjelkastim pahuljama na vrhu stabljike djeca su zvala „čove“. Treća biljka koju su koristili stariji dječaci u svojim prvim ljubavnim pokušajima bilo je bacanje čička na dimije djevojaka koje su kao odbijale njihovu naklonost s ciljem da im napakoste ili da ponovo na sebe skrenu pažnju.³ Rezultat je nekad bio pozitivan, a nekada negativan. U svakom slučaju skidanje čičaka sa dimija, za napadnutu djevojku bilo je neprijatno i iritirajuće.

Vrlo unosna igra je bila sa orasima, koja se zvala igra „kuća“. Za ovu igru orasi su se prvo „čamuljali“ (ljuštila se sa njih kora), potom prosušivali i tako osušeni koristili

Svirač na boriji (Naid, unuk potpisnika ovih redova)

za ovu igru. Kuće se ustvari kupe, koje su u osnovi imale tri oraha, na koje se stavljao četvrti. Te kupe su se sa određene razdaljine gađale (i obarale) takođe orasima, ali odabranim, krupnijim i čvršćim, koji su se zvali oromunji. Pobjednik je onaj koji obori najviše kuća, a nagrada su mu bili pokupljeni orasi, od kojih su te kuće pravljene.

Osim vrbe, ljeske i oraha, koje vezujemo za dječije igre i igračke, spomenimo i smreku, čije su grane seoska djeca manjeg uzrasta, trčeći vukla seoskim putem iza kojih su se dizali oblaci prašine, a djeca, najčešće dječaci, uživali zamišljajući da voze kočiju, kamion, a možda i avion.

Među igrama na snijegu i zimskim radostima na selu, pored grudvanja i liguranja, bilo je popularno i skijanje, posebno za starije dječake. O pravim skijama u tim vremenima nije se moglo ni sanjati,

³ Čičak (lat. *Arctium*) je dvogodišnja biljka velikih listova i karakterističnih glavica-čička. Najpoznatije vrste su obični ili veliki čičak, mali čičak, šumski čičak i pustenasti čičak.

pa se moralo improvizovati "ručnim radom". Obično bi su se iz drvene ograde zv. „prošće“, najčešće krišom od komšije, vadila (otkidala) dva bolja proštaca, koji bi se zatim dobro uglačali s jedne strane, pri čemu bi im se malo zaoblio vrh tako da su ugrubo dobijali oblik skije. Potom bi se ti vrhovi stavljali u lonac da malo „prokuhaju“ kako bi se mogli lakše saviti. Nakon toga, proštaci bi se preko noći prirodno sušili i tako bi se dobijale „prave“ skije. Zimske rekvizite – skije, sanke, ligure i sličure pravili su ili pribavljali stariji dječaci ili pravi majstori. Za liguranje su obično odabirane strmije dionice seoskih puteva koje su se zvale „ligurnici“. Da bi što bolje poledili za što atraktivniju vožnju, „ligurnici“ su se često poljevali vodom, pa su usljed poledice bili skoro neprohodni za pješake, stoku i zaprege. Radi toga pojedini mještani bili su toliko ljuti da su znali od djece na „ligurniku“ otimati sanke i ligure i razbijati ih na licu mjesta.

Preko zime na prelima bi se uvijek našao neko ko je pričao bajke, koje su slušane otvorenih usta. A počinjale su sa, „bile tri sestre, bio jednom jedan kralj, bila jednom jedna princeza“. U svakom selu bilo je nadarenih pripovjedača, koji su čitali bajke i prepričavali. Uz priču i pjesmu, na seoskim

sijelima igralo se prstena, mice, a u novije vrijeme i šaha, kasnije je došla lopta.

ZAKLJUČAK

Tradicionalne dječje igre na selu pružale su ne samo zabavu djeci, već su razvijale i socijalne vještine poput timskog rada, fer-pleja i fizičkih aktivnosti. Igre su motivisale djecu da sama, od materijala koji im je dostupan u prirodi izrađuju svoje igračke. Time su se razvijale vještine i afirmisao ručni rad. Od malih majstora koji su sebi i svojim drugarima izrađivali igračke brzo su izrastali veliki majstori pravih zanata i kućne radinosti. Nikada se ne mogu nabrojati sve dječje igre, koje su ispunjavale mladost tih generacija. Činjenica je da se nikada do kraja ne mogu ispričati sve moguće dječje igrice, jer su se one najčešće smišljale slučajno i u hodu, ponekad iz dječje dosade. Radila je dječja mašta i domišljatost, a igra i igranje zavisilo je od priručnog materijala, najčešće iz prirode, mogućnosti njegove obrade na licu mjesta, po livadama i kraj šumaraka gdje se čuvala stoka, ali i od vremenskih prilika. Svako godišnje doba nudilo je šansu za adekvatnu igru. Neka su neke igre bile samo za jedno ljetno i brzo odlazile u zaborav. Umjesto njih rađale su se nove itd.

SUMMARY

HOW CHILDREN IN THE VILLAGE OF PISKAVICA NEAR GRAČANICA USED TO MAKE THEIR OWN TOYS (NOTE)

In this paper, the author recalls, based on his memories, some interesting details about traditional children's games in the rural area (shepherd's games), particularly until around the 1960s. The author does not describe the specifics of individual games but is more interested in the materials and the way toys (props) used in these games were made. By crafting toys with their own hands from natural materials, children not only engaged in play as a social activity but also acquired certain skills that were beneficial for their psychophysical development.